

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 014 СЕРЕДНЯ ОСВІТА (ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО) У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ»

FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS OF HIGHER EDUCATION ACQUIRES OF SPECIALTY 014 SECONDARY EDUCATION (FINE ARTS) IN THE PROCESS OF STUDYING THE DISCIPLINE "HISTORY OF FINE ARTS OF UKRAINE"

Статтю присвячено особливостям формування національної свідомості здобувачів спеціальності 014 Середня освіта (Образотворче мистецтво) у процесі вивчення курсу «Історія образотворчого мистецтва України». Встановлено, що мистецтво має вагомий потенціал у процесі формування національної свідомості майбутніх учителів образотворчого мистецтва, оскільки є одним з найбільш виразних та емоційних способів виявлення національного духу. З'ясовано суть поняття «національна свідомість», запропоновано власне визначення поняття «формування національної свідомості» (форма генези культурно-мистецьких надбань нації, процес цілеспрямованого оволодіння молоддю якісними характеристиками, притаманними українському народові, сприйняття себе як носія української культури та духовно-моральних цінностей). Досліджено, що формування національної свідомості майбутніх учителів образотворчого мистецтва засобами українського образотворчого мистецтва передбачає: оволодіння знаннями про теорію та історію українського образотворчого мистецтва; розвиток уявлень про педагогічну, науково-дослідницьку та художньо-культурну діяльність, художньо-образного мислення; розуміння аксіології образотворчого мистецтва та виокремлення його національних рис у традиційному та новаторському контекстах. Розглянуто особливості застосування проблемного, проектного, диференційованого навчання та інформаційно-комп'ютерних технологій, а також використання ефективних підходів, методів та засобів мистецької освіти. Зокрема, компаративного (співставлення різних стилів в образотворчому мистецтві, визначення спільного та відмінного), історико-культурного (встановлення взаємозв'язку між політичними, соціально-економічними, релігійними аспектами суспільного буття та мистецтвом; дослідження світоглядних, духовних та ментальних особливостей українців; осягнення ролі образотворчого мистецтва у процесі формування національної свідомості та ідентичності) та комплексного (використання ресурсів етнографії, археології, філософії, психології, соціології та ін.) підходів; активних (круглий стіл, проблемне викладання, дискусія, дебати та ін.) та інтерактивних (проектна діяльність, групова робота, веб-квест технології та ін.) методів навчання. Виявлено, що вагомий потенціал у формуванні національної свідомості майбутніх учителів образотворчого мистецтва мають такі сучасні освітні технології: створення відеоряду за певною тематикою, виготовлення портфоліо символів трипільської археологічної культури, веб-квести, віртуальні 3D тури та ін. Встановлено, що означений курс є потужним засобом формування національної свідомості майбутніх учителів

образотворчого мистецтва як носіїв української культури та духовно-моральних цінностей українського народу.

Ключові слова: національна свідомість, образотворче мистецтво, формування національної свідомості, проблемне, проектне, диференційоване навчання.

The article is devoted to the peculiarities of the formation of national consciousness of students of specialty 014 Secondary Education (Fine Art) in the process of studying the course «History of Fine Art of Ukraine». It has been established that art has significant potential in the process of forming the national consciousness of future art teachers, as it is one of the most expressive and emotional ways of revealing the national spirit. The essence of the concept of «national consciousness» is clarified, a proper definition of the concept of «formation of national consciousness» is proposed (the form of the genesis of the nation's cultural and artistic assets, the process of purposeful acquisition of qualitative characteristics inherent in the Ukrainian people by young people, the perception of oneself as a bearer of Ukrainian culture and spiritual and moral values). It has been investigated that the formation of the national consciousness of future fine art teachers by the means of Ukrainian fine art involves: mastering knowledge about the theory and history of Ukrainian fine art; development of ideas about pedagogical, research and artistic and cultural activities, artistic thinking; understanding the axiology of fine art and distinguishing its national features in traditional and innovative contexts. The peculiarities of the application of problem-based, project-based, differentiated learning and information and computer technologies, as well as the use of effective approaches, methods and measures of art education are considered. In particular, comparative (comparison of different styles in fine art, definition of common and different), historical and cultural (establishing the relationship between political, socio-economic, religious aspects of social life and art; researching the worldview, spiritual and mental characteristics of Ukrainians; understanding the role visual arts in the process of forming national consciousness and identity) and complex (using the resources of ethnography, archeology, philosophy, psychology, sociology, etc.) approaches; active (round table, problem-based teaching, discussion, debate, etc.) and interactive (project activity, group work, web quest technology, etc.) teaching methods. It was found that the following modern educational technologies have significant potential in shaping the national consciousness of future art teachers: creating a video series on a certain topic, creating a portfolio of symbols of Tripoli archaeological culture, web quests, virtual 3D tours, etc. It was established that the specified course is a powerful means of forming the national consciousness of future teachers of fine arts as carriers of Ukrainian culture and spiritual and moral values of the Ukrainian people.

Key words: national consciousness, visual arts, formation of national consciousness, problem-based, project-based, differentiated education.

УДК 378.017:39(477)(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.2.14>

Побірченко О.М.,
канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри образотворчого
мистецтва
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Російсько-українська війна вкрай посилила необхідність формування в молодого покоління національної свідомості, патріотизму, любові і поваги до рідної землі. Зокрема, у «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України» зазначено, що стрижневим напрямом сучасного виховання є національно-патріотичне [3]. Педагоги мають розробити і втілити у практику «філософію нової української школи» (Г. Філіпчук), що ґрунтується на цінностях національно-культурної спадщини, народних ідеалах, історичній пам'яті. На думку Г. Філіпчука, «напівгромадянське суспільство мусить стати національно свідомим завдяки освіті, науці, культурі» [5, с. 1–3].

Основоположним компонентом національного виховання є національна свідомість, що дає змогу відчувати приналежність до власної нації, осмислювати свою національну ідентичність. Національна свідомість є психологічною ознакою індивіда, яка визначає ціннісні орієнтації особистості та її національні почуття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблему національної свідомості досліджували І. Кутняк, С. Лавриненко, І. Кресіна, В. Кузь, Н. Сивачук, М. Стельмахович, Ю. Паніч, Г. Філіпчук та ін.

Проблеми мистецької освіти розглянуто у філософських працях В. Мазепи, Л. Левчук, О. Оніщенко, С. Уланової (виховне, культуротворче значення мистецтва; теоретичні основи гармонійного розвитку особистості засобами мистецтва).

Праці українських педагогів І. Зязюна, Л. Масол, Т. Носаченко, О. Майорової, О. Овчарук, О. Олексюк, Г. Падалки, О. Пономарьової, О. Щолокової присвячені розробці методології мистецької освіти та впровадженню технологій художнього розвитку молоді засобами мистецтва.

Процес формування національної свідомості молодого покоління розроблено сьогодні значною мірою, проте бракує наукових розвідок щодо використання історії мистецтва України у підготовці вчителів образотворчого мистецтва.

Мета статті – окреслити особливості формування національної свідомості майбутніх учителів образотворчого мистецтва у процесі вивчення історії мистецтва України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Мистецтво має вагомий потенціал у процесі формування національної свідомості майбутніх учителів образотворчого мистецтва, оскільки є одним з найбільш виразних та емоційних способів виявлення національного духу. «Педагог, який має сформовану національну самосвідомість, глибоко усвідомлює власне ставлення до своєї нації, її історії, культури і духовності, свій статус і роль у соціальному етнокультурному середовищі. Національно свідомі випускники вищих педагогічних

закладів освіти зможуть успішно розвивати усі сфери як своєї особистості, так і рідної культури, оптимально вирішувати проблеми державотворення» [4].

Тож на часі відновлення потужного потенціалу національної мистецької спадщини, витвореної впродовж багатьох століть, широке залучення до неї молоді та використання її як потужного культурно-історичного фундаменту досягнень українського суспільства. Національно свідомі фахівці зможуть виховувати національно свідомих українців, розвивати рідне мистецтво, збагачувати культуру та бути активними громадянами нашої держави.

Ключовим поняттям нашого дослідження є «національна свідомість», яка у філософії розглядається у взаємозв'язку свободи та волі особистості. На думку К. Маґрітич, свобода особистості є обов'язковим компонентом функціонування нації, оскільки рівень національної свідомості залежить від людської духовності та морального самоусвідомлення особи [2].

Поряд із цим І. Кресіна окреслює національну свідомість як цілісну систему «духовних феноменів нації, які, сформувавшись у процесі її історичного розвитку, відображають основні засади буття нації» [1]. Зазначене поняття вміщує національні та запозичені культурні здобутки, настанови, ідеї, що становлять духовний космос певної нації. Структурними компонентами національної свідомості є етнічна свідомість, національна ідентичність, національна ідея, національна мрія, національна самосвідомість, національний менталітет, національний характер. Розрізняють національну та етнічну свідомість. На думку І. Кресіної, «національна свідомість містить окремі параметри етнічної свідомості» [1]. Національна свідомість буденного рівня є джерельною основою науково обґрунтованих чи мистецько осмислених ідей, програм, концепцій, парадигм, що відображають розумовий потенціал нації.

Низький рівень національної свідомості відображає систему зв'язків національної спільноти, що має споживацьку, меркантильну природу. Стосунки між національною спільнотою і особистістю набувають ознак антагонізму, що має негативні наслідки як для особи, так і для нації в цілому. Результативною стає взаємодія особи і нації «за умови гармонійного поєднання об'єктивних зв'язків між ними з суб'єктивними – свідомо встановленими, доцільно організованими, що сприяють як самореалізації особистості, так і розквіту нації» [2].

Відтак, формування національної свідомості маємо можливість розглядати як форму ґенези культурно-мистецьких надбань нації, процес цілеспрямованого оволодіння молоддю якісними характеристиками, притаманними українському народові, сприйняття себе як носія української культури та духовно-моральних цінностей.

Формування національної свідомості майбутніх учителів образотворчого мистецтва засобами українського образотворчого мистецтва передбачає: оволодіння знаннями про теорію та історію українського образотворчого мистецтва; розвиток уявлень про педагогічну, науково-дослідницьку та художньо-культурну діяльність, художньо-образного мислення; розуміння аксіології образотворчого мистецтва та виокремлення його національних рис у традиційному та новаторському контекстах. Цей процес визначає застосування проблемного, проєктного, диференційованого навчання та інформаційно-комп'ютерних технологій, а також використання ефективних підходів, методів та засобів мистецької освіти. Наприклад:

- компаративний підхід, що дозволяє співставляти різні стилі у образотворчому мистецтві, окреслювати їх особливості та спільні риси;

- історико-культурний підхід, що дає змогу встановити взаємозв'язок між політичними, соціально-економічними, релігійними аспектами суспільного буття та образотворчим мистецтвом; дослідити світоглядні, духовні та ментальні особливості українців; досягнути роль образотворчого мистецтва при формуванні національної свідомості та ідентичності;

- комплексний підхід, що має потенціал під час залучення до аналізу творів образотворчого мистецтва ресурси таких наук, як етнографія, археологія, філософія, психологія, соціологія та ін.;

- послуговуватися активними методами навчання (круглий стіл, проблемне викладання, дискусія, дебати та ін.), що дає змогу активізувати пізнавальну діяльність здобувачів, сприяти формуванню критичного мислення та особистої точки зору щодо мистецьких явищ;

- застосовувати інтерактивні методи навчання (проєктна діяльність, групова робота, веб квест технології та ін.), які забезпечуть кооперативне навчання, розвивають творчий потенціал здобувачів, сприяють використанню отриманих знань на практиці.

Зокрема, під час вивчення теми «Найдавніше образотворче мистецтво України», що передбачає розгляд культурних особливостей періодів верхнього палеоліту, палеоліту, мезоліту, неоліту, епохи бронзи та заліза, здобувачі дізнавалися про первісні культури на території сучасної України, численні матеріалізовані пам'ятки духовної культури від початку зародження образотворчого мистецтва.

У процесі оволодіння темою студенти отримують завдання розробити логіко-структурну таблицю «Первісні культури на території України», де представлено культурно-мистецьке розмаїття вище окреслених епох (зразок таблиці 1).

Археологічний період Культура Характерні особливості пам'яток образотворчого мистецтва.

Завдання такого типу розширюють уявлення про духовну та матеріальну культуру українців, розвивають мистецькі смаки, виховують почуття гордості за власний народ, його історію, мистецькі надбання.

Розглядаючи початки будівництва часів пізнього палеоліту (Мізинську стоянку на Черкащині, житлові споруди, композиції на ужиткових предметах), здобувачі освіти створювали зображення жіночих фігур та фігур птахів, що характеризують другий етап розвитку образотворчого мистецтва.

Формування національної свідомості значною мірою здійснюється під час вивчення одного із найдавніших культових комплексів Східної Європи – Кам'яної могили. Вчені вважають Кам'яну Могили природним утворенням, що 14–12 мільйонів років тому займало територію сучасних Чорного, Азовського та Каспійського морів. З часом море пішло, тут з'явилися червоно-бурі глини, які містили залізо та марганець. Поступово виник на цьому місці пісковиковий моноліт, що під дією води та вітру розколовся, а його уламки сповзли по піску та утворили своєрідний кам'яний пагорб.

У печерах Кам'яної Могили сконцентровано понад трьох тисяч наскельних малюнків від кам'яного віку до епохи бронзи та навіть пізніших часів, що дають змогу простежити первісні релігії, культ предків, роль храму та ін. Ця пам'ятка є відповіддю на низку питань щодо розвитку духовної культури, її фундаменту та коріння народів світу. Ці таємничі знаки-символи накопичувалися тут упродовж століть, перетворивши це місце у своєрідну бібліотеку кодів, знаків, символів доісторичних народів. Ознайомлюючись із інтернет-ресурсами, що унаочнюють малюнки Печери Кози, гrotів Бика і Дракона, студентська молодь виявляла варіанти зображень архетипу Дерева Життя в музеї-заповіднику «Кам'яна могила».

Вагому роль у процесі формування національної свідомості молоді відіграє вивчення трипільської культури, що існувала у V – II тис. до н.е. на території, яка охоплює землі нинішніх Правобережної України, Румунії, Молдови та Польщі. Оскільки державний історико-культурний заповідник «Трипільська культура» (найбільший у Східній Європі заповідник, присвячений одній археологічній культурі) розташований в Тальнівському, Звенигородському районах Черкаської області та Уманській територіальній громаді, здобувачі мають змогу доторкнутися до епохи під час участі в екскурсіях. Споглядаючи предмети побуту та мистецтва трипільців, що є феноменом розвитку давньої цивілізації, керамічну пластику та живопис, студенти беруть участь в мистецьких проєктах, присвячених розпису писанки з орнаментами трипільської доби, розпису глиняного посуду, декорування одягу з прадавніми орнаментами та символами тощо. Одним із завдань є створення

портфоліо символів трипільської археологічної культури (авторське виконання символів: материнства й родючості – Богині-Матері, обробки землі й багатства – бика, спритності – змії, неба – голуба, візерунків кераміки (зображення сонця, спіралі, хреста, кола, хвиль, «всевидящого ока Долі»).

Така діяльність сприяє розвитку художньої майстерності, творчої уяви, моральних та патріотичних чеснот особистості. Нами було зацентовано, що графічна мова архаїчного Трипілля має особливу суть, енергетику, яка може мати значний потенціал в Україні, живлячи фантазію майстрів декоративно-прикладного мистецтва. Саме тому необхідним є уважне вивчення трипільської символіки.

Зазначений курс передбачає вивчення теми «Образотворче мистецтво Київської Русі», яка дає змогу сформулювати комплексне сприйняття тогочасних культурно-мистецьких процесів.

Індивідуально-дослідне завдання до цієї теми передбачає створення відеоряду за напрямками: «Архітектура Київської Русі», «Культові споруди епохи Київської Русі», «Мозаїка періоду Київської Русі», «Фресковий живопис Київської Русі», «Іконопис часів Київської Русі», «Книжкова мініатюра Русі» та ін.. Окрім цього, здобувачі здійснили віртуальний 3D тур по національному заповіднику «Софія Київська». Після споглядання пам'ятки студенти виконували замальовки рослинних орнаментів фресок, візерунків чавунних плит підлоги.

Вивчаючи в образах історію державотворення, церкви та давньоруського князівства, студенти вкотре переконувалися у величч та обдарованості предків українського народу, в автохтонності походження українців.

На окрему увагу заслуговує українське образотворче мистецтво другої половини XVII століття – «козацьке» бароко. Період що характеризується новою якістю світобачення, мислення та творчості. Результатом вивчення теми стала участь здобувачів у веб-квесті «Елементи бароко в архітектурі» за такою структурою:

- вступ;
- завдання (розкрити характерні особливості стилю «козацького» бароко в архітектурі);
- процес роботи (розробка веб-квесту);
- оцінювання;
- висновки;
- ресурси (покликання);
- коментування викладача.

У процесі обговорення результатів веб-квесту здобувачі формулювали висновки щодо вишуканості та шляхетності характерних особливостей «козацького» бароко в архітектурі. Обговорювали його стильові особливості: новаторські композиційні прийоми, гармонійне відчуття пропорції, органічне поєднання внутрішнього простору із зовнішніми формами.

Найбільш яскравим взірцем «козацького» бароко за стильовими характеристиками, за підсумками веб-квесту, виявилися будівлі Києво-Печерської лаври.

Одним із завдань було дослідити козацьку геральдику X – XVII ст. Досліджуючи старовинні родові герби української еліти, здобувачі малювали герби власних родин, використовуючи ошатність та пишність. Тришки згодом воно також уособлювало ідею національної єдності та братерства.

Досвід показав, що майбутніх учителів образотворчого мистецтва надзвичайно цікавить систематизація та осмислення інформації через графічні таблиці та схеми. У цьому зв'язку варто застосовувати метод кластера, що дає змогу виділити смислові одиниці навчального матеріалу та графічно оформити його. Цей метод дозволяє презентувати на заняття значний обсяг структурованої і систематизованої інформації. Результатом такої діяльності є підвищення рівня мотивації, розвиток творчості, що сприяє засвоєнню та розумінню знань. Кластери сприймаються здобувачами як творча робота, що уможливує реалізацію власного підходу, самореалізацію, самоутвердження тощо.

Саме такий метод застосовувався під час вивчення тем «Образотворче мистецтво другої половини XVII століття» та «Загальноєвропейська готика в українському образотворчому мистецтві», оскільки він пробуджує творчий потенціал здобувачів освіти в галузі образотворчого мистецтва, даючи можливість оригінального представлення через певні образи, предмети тощо.

У процесі вивчення українського образотворчого мистецтва у дорадянській і радянській періоди здобувачі переглядали відеофрагменти, що ілюструють біографії та творчі доробки відомих митців (Михайла Жука, Олекси Новаківського, Івана Труша, Олександра Мурашка, Абрама Маневича, Федіра Кричевського, Олександра Богомазова, Анатолія Петрицького та ін.). Відеоматеріали, присвячені українським митцям-патріотам, є яскравим прикладом втілення найкращих національних та моральних чеснот української нації, високого рівня національної свідомості, ментальності тощо.

Здобувачі дізнавалися про український авангард, його національні особливості та характерні риси, отримуючи завдання презентувати творчість обраного художника за допомогою відео-редактора. В результаті було створено рейтинг «Топ найдорожчих картин українських художників». Для перевірки засвоєння знань з окресленої тематики застосовано тести на визначення авторства за певним твором образотворчого мистецтва.

Висновки. Таким чином, формування національної свідомості у дослідженні розглянуто як форму ґенези мистецько-культурних надбань нації, процес цілеспрямованого оволодіння

молоддю якісними характеристиками, притаманними українському народові, сприйняття себе як носія української культури та духовно-моральних цінностей.

Формування національної свідомості майбутніх учителів образотворчого мистецтва засобами українського образотворчого мистецтва передбачає застосування проблемного, проектного, диференційованого навчання та інформаційно-комп'ютерних технологій, а також застосування ефективних підходів, методів та засобів мистецької освіти (зокрема: компаративного, історико-культурного та комплексного підходів; активних та інтерактивних методів навчання).

Окреслена проблематика не вичерпується нашим дослідженням. Подальшої розробки потребує використання художньо-педагогічних технологій у процесі підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кресіна І. О. Національна свідомість. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71053> (дата звернення 25.06.2023 р.).
2. Магрітич К. Є. Підготовка вчителя початкової школи до формування національної свідомості молодших школярів в угорськомовних загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2009.
3. Наказ МОН від 06.06.2022 № 527 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641». URL: <https://drive.google.com/file/d/1B-dJsxlIjilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view> (дата звернення 10.05.2023).
4. Смірнова О. О. Впровадження інноваційних методів навчання декоративно-прикладного мистецтва у ВНЗ. Науковий часопис НПУ імені Драгоманова, с. 162. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/31808/Smirnova_160-167.pdf;jsessionid=24F0FA80D12D5615325343A16179836F?sequence=1 (дата звернення 16.05.2023).
5. Філіпчук Г. Освіченість молоді – обнадійливий чинник. *Слово просвіти*: всеукр. культуролог. тижн. / засн.: Всеукр. тов-во «Просвіта» імені Тараса Шевченка. 2000, березень – 2. Київ. Щотиж. 2018, № 36 (984), 6-12 вересня. С. 1–3.